

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства
імені Костянтина Немця

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

В.о. декана факультету геології, географії, рекреації і туризму



Катерина КРАВЧЕНКО
“22.07.2025” 2025 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА ЗАГАЛЬНОУНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ ЗА ВИБОРОМ**

«ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ»

рівень вищої освіти бакалавр

вид дисципліни за вибором

2025 / 2026 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою факультету геології, географії, рекреації і туризму

«27» серпня 2025 року, протокол № 12

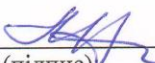
РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ:

Катерина Юріївна СЕГІДА, д. геогр. н., професор, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця

Програму схвалено на засіданні кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця

Протокол № 11 від «27» серпня 2025 р.

Завідувач кафедри


(підпис) Людмила НСМЕЦЬ

«27» серпня 2025 р.

Програму погоджено науково-методичною комісією факультету геології, географії, рекреації і туризму

Протокол від «27» серпня 2025 року № 7

Голова науково-методичної комісії


(підпис) Юлія ПРАСУЛ

«27» серпня 2025 р.

Програма навчальної дисципліни «Демографічні проблеми в Україні та світі» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів.

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни є сформувати у студентів розуміння сучасних демографічних процесів і викликів, що впливають на розвиток суспільства та економіки на національному й глобальному рівнях. Дисципліна спрямована на аналіз тенденцій народжуваності, смертності, міграції, старіння населення тощо, розуміння просторових та часових особливості демографічних проблем у світі та в Україні, їх причин та наслідків. Важливим аспектом є оцінка взаємообумовленості демографічного та соціально-економічного розвитку територій, державної демографічної політики, її ефективності та перспектив у контексті сталого розвитку

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- вивчити теоретичні та методологічні основи сучасних концепцій соціально-демографічного розвитку,
- визначити ключові демографічні проблеми України, їх причини та територіальні особливості,
- опанувати методичний інструментарій просторово-статистичного аналізу демографічних проблем, моделювання та прогнозування демографічних процесів,
- навчитися визначати та комплексно аналізувати демографічні проблеми територій різних ієрархічних рівнів,
- розробляти науково-обґрунтовані заходи демографічної політики з огляду на засади стійкого розвитку.

1.3. Кількість кредитів – 3

1.4. Кількість годин – 90

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
Загальноуніверситетська вибіркова дисципліна	
денна форма навчання	заочна форма навчання
Рік підготовки	
2,3-й	2,3-й
Семестр	
3,5-й	3,5-й
Лекції	
30 год.	8 год.
Самостійна робота	

1.6. Заплановані результати навчання:

- розуміння змісту, передумов та причин формування сучасних демографічних проблем у світі та в Україні; сутності та місця геодемографії в системі наук; особливостей збору та аналізу даних про населення, статистичний облік та обробка інформації; імплементації отриманих знань у різних сферах практичної діяльності

- *знання про*

- населення та його структуру, основні чинники та етапи заселення та формування розселенської мережі в регіонах світу та в Україні,
- розселення населення, населені пункти та системи розселення, їх розвиток, моделей просторового розвитку територій;
- відтворення населення та його складові, чинники їх змін та територіальні особливості,
- демографічний перехід, демографічну поведінку, демографічну безпеку;
- міграційні процеси, провідні їх чинники та найбільші напрями в світі;
- основні положення та принципи концепції сталого розвитку;

- *вміння*

- аналізувати часові та територіальні особливості окремих демографічних процесів, визначати чинники та причини, оцінювати ситуацію та прогнозувати подальші зміни;
- складати геодемографічну характеристику територій різних ієрархічних рівнів, визначати ключові риси демографічного потенціалу, соціальної та демографічної безпеки, визначення витоків та наслідків наявних демографічних проблем (реалій);
- виконувати просторовий та часовий аналіз, прогноз і моделювання соціальних, міграційних, демографічних та розселенських процесів;
- розробляти шляхи регулювання соціальних, міграційних, демографічних та розселенських процесів на локальному, регіональному, національному та глобальному рівнях;
- застосовувати концепцію сталого розвитку – оцінка демографічних проблем у контексті глобальних цілей сталого розвитку, пошук шляхів гармонізації демографічних і соціально-економічних процесів.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Тема 1. Методологічні основи геодемографії. Поняттєво-термінологічний апарат. Джерела демографічної інформації, демографічні дані та їх обробка. Методологічний інструментарій. Становлення геодемографії як науки. Місце та значення геодемографії серед інших наук. Структура геодемографії. Об'єкт і предмет дослідження геодемографії. Функції та завдання геодемографії, їх розширення як основа розвитку науки, розширення її предметно-об'єктної області. Поняттєво-термінологічний апарат. Методологічний інструментарій геодемографії. Демографічні коефіцієнти та їхня стандартизація. Джерела демографічної інформації та методи її обробки. Основні поняття та методологія демографічного прогнозування й моделювання: сутність, методи, етапи, задачі. Класифікація демографічних прогнозів. Методи оцінки чисельності населення. Прогнозування і моделювання соціальних, міграційних, демографічних та розселенських процесів. Діяльність ООН та інших міжнародних організацій у вивченні та статистичному

обліку населення світу, регулюванні демографічних процесів. Напрями досліджень та прикладне значення геодемографічних досліджень.

Тема 2. Сучасні концепції соціально-демографічного розвитку. Концепції якості населення. Концепції стабільності демографічних змін. Концепції пояснення та регулювання динаміки чисельності населення. Основні поняття та сучасні концепти. Чисельність населення світу, головні особливості його розміщення. Етапи заселення, умови і чинники формування системи розселення населення. Регіональні особливості, причини та чинники розміщення населення, проблеми викликані його диференціацією. Поняття складу населення. Класифікація його за етнічними, національними, лінгвістичними та релігійними ознаками. Передумови їх становлення, визначення територіальних особливостей. Структурне різноманіття населення як реалії сучасного світу. Переваги та загрози структурного різноманіття населення, можливі конфлікти та їх врегулювання. Основні поняття та сучасні концепції демографічного потенціалу, відтворювального потенціалу, людського потенціалу, людського капіталу. Ключові риси демографічного потенціалу. Якість населення. Відтворювальний потенціал. Діяльнісний потенціал. Система соціального управління відтворенням населення. Індекс якості населення. Рівень та якість життя населення. Система індикаторів. Безпека життєдіяльності населення. Національна та регіональна безпека. Соціальна та демографічна безпека. Особливості та складові геодемографічного потенціалу територій з урахуванням кількісних та якісних характеристик. Заходи регулювання соціальних, міграційних, демографічних та розселенських процесів на локальному, регіональному, національному та глобальному рівнях. Демографічна та міграційна політика. Моделі демографічної та міграційної політики, заходи її на національному, регіональному та локальному рівнях для формування людського потенціалу через нівелювання демографічних проблем.

Тема 3. Регіональні особливості демографічних проблем у світі. Проблема нерівномірного розподілу населення. Тенденції демографічних процесів. Проблема перенаселення. Проблема депопуляції населення. Тенденції структурних змін. Проблема старіння населення. Демографічна політика. Основні поняття та сучасні концепції розселення населення, системи розселення, територіальної організації населення. Соціальні та демографічні аспекти розселення населення. Соціальні функції поселень. Форми та чинники розселення. Міське та сільське розселення. Урбанізація як соціально-географічний процес, її основні етапи, тенденції та наслідки. Поняття та концепції світових міст. Особливості розселення населення у світі, моделі просторового розвитку територій та їх вплив на соціально-демографічні процеси. Основні поняття відтворення населення, демографічних процесів, структур, поведінки. Поняття народжуваності населення, чинники, геопросторові особливості. Поняття смертності населення, чинники, геопросторові особливості. Статеві-вікова та шлюбно-сімейна структура населення. Концепції соціально-демографічного розвитку, першого, другого та третього демографічних переходів. Моделі демографічної поведінки населення. Сучасні тенденції відтворення населення та демографічних процесів, їх складові, чинники їх змін та географічна обумовленість. Демографічна політика. Основні поняття міграції, міграційних процесів, міграційного переходу, міграційної поведінки. Концепції міграції населення. Моделі міграційної поведінки населення. Міграція населення, соціальні особливості та наслідки. Напрями міграційних процесів в світі, причини їх виникнення, соціально-економічні наслідки та геопросторові особливості. Особливості сучасних міграцій населення у світі. Проблема

біженців та переселенців. Чинники трудової діяльності та міграційної поведінки населення. Трудові міграції. Вимушені міграції. Регіональна диференціація міграції. Проблеми міграції населення. Міграційна політика.

Тема 4. Регіональні особливості демографічних проблем в Україні. Проблема депопуляції населення. Демографічна криза. Проблема надвисокого рівня смертності. Проблема низького рівня народжуваності. Демографічні тенденції та особливості демографічної поведінки. Тенденції структурних змін. Проблема старіння населення. Проблема структурних диспропорцій населення. Форми та чинники розселення населення в Україні. Міське та сільське розселення України. Особливості розселення населення в Україні, моделі просторового розвитку територій та їх вплив на соціально-демографічні процеси. Поняття народжуваності населення, чинники, геопросторові особливості в Україні. Поняття смертності населення, чинники, геопросторові особливості в Україні. Статевовікова та шлюбно-сімейна структура населення України. Прояви першого, другого та третього демографічних переходів в Україні. Моделі демографічної поведінки населення України. Сучасні тенденції відтворення населення та демографічних процесів, їх складові, чинники їх змін та географічна обумовленість в Україні. Демографічна політика в Україні. Міграція населення України, соціальні особливості та наслідки. Напрями міграційних процесів в Україні та світі, причини їх виникнення, соціально-економічні наслідки та геопросторові особливості в Україні. Міграційні процеси в Україні. Регіональна диференціація міграції. Вимушені переміщення українців. Проблеми міграції населення. Міграційна політика. Демографічні виклики та прогнози.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	денна форма навчання						заочна форма навчання					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тема 1. Методологічні основи геодемографії.	20	4				16	20	1				19
Тема 2. Сучасні концепції соціально-демографічного розвитку.	20	6				14	20	1				19
Тема 3. Регіональні особливості демографічних проблем у світі.	25	10				15	25	3				22
Тема 4. Регіональні особливості демографічних проблем в Україні	25	10				15	25	3				22
Усього годин	90	30				60	90	8				82

4. Теми практичних занять

Програмою не передбачені.

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		ДФЗО	ЗФЗО
1	Опрацювання теми: Методологічні основи геодемографії. Поняттєво-термінологічний апарат. Джерела демографічної інформації, демографічні дані та їх обробка. Методологічний інструментарій.	12	16
2	Опрацювання теми: Сучасні концепції соціально-демографічного розвитку. Концепції якості населення. Концепції стадійності демографічних змін. Концепції пояснення та регулювання динаміки чисельності населення.	12	16
3	Опрацювання теми: Регіональні особливості демографічних проблем у світі. Проблема нерівномірного розподілу населення. Тенденції демографічних процесів. Проблема перенаселення. Проблема депопуляції населення. Тенденції структурних змін. Проблема старіння населення. Демографічна політика.	12	16
4	Опрацювання теми: Регіональні особливості демографічних проблем в Україні. Проблема депопуляції населення. Демографічна криза. Проблема надвисокого рівня смертності. Проблема низького рівня народжуваності. Демографічні тенденції та особливості демографічної поведінки. Тенденції структурних змін. Проблема старіння населення. Проблема структурних диспропорцій населення.	12	16
5	Підготовка до підсумкової контрольної роботи	12	18
	Разом	60	82

6. Індивідуальне завдання

Програмою не передбачені.

7. Методи навчання

Пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково-пошукові, дослідницькі методи

8. Методи контролю

Усне опитування (індивідуальне, комбіноване, фронтальне); обговорення та дискусія, перевірка практичних робіт; поточний та підсумковий письмовий контроль. Для проведення контролів використовуються LMS Moodle з автентифікацією здобувача у режимі відеоконференції з аудіо- і відео- фіксацією.

9. Схема нарахування балів

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання							Підсумков а (залікова) робота	Сума	
Т 1	Т 2	Т 3		Т 4		Контрольна робота, передбачена навчальним планом			Разо м
ПТК1	ПТК2	ПТК3	ПТК4	ПТК5	ПТК6	-			30
5	5	5	5	5	5		70	100	

Т 1, Т 2, ... – теми

ПТК 1, ПТК 2 ... – поточний контроль (тестовий або есе)

Для допуску до складання підсумкового контролю (заліку) здобувач вищої освіти повинен набрати не менше 10 балів з навчальної дисципліни під час поточного контролю, самостійної роботи.

Дистанційний курс «Демографічні проблеми в Україні та світі» на LMP Moodle <https://moodle.karazin.ua/course/view.php?id=14811>

Критерії оцінювання навчальних досягнень

Поточний контроль (тестовий або есе): 0 балів – робота не виконана, 1-2 бали – виконана частково, відтворена інформація з Інтернет, знання фрагментарні та поверхові; 3-4 бали – завдання виконано повністю, робота містить окремі помилки, знання достатні; 5 балів – завдання виконано повністю, висновки обґрунтовані, знання свідчать про високий рівень підготовки.

Підсумкова (залікова) робота – 70 балів:

- тестові завдання – 30 балів;
- завдання на розкриття сутності понять – 10 балів;
- питання, що передбачають розгорнуті відповіді (творче) – 30 балів

Творче завдання (30 балів) передбачає розкриття демографічних проблем обраної країни за орієнтовним планом:*

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕННЯ КРАЇНИ
 - 1.1. Особливості заселенсько-розселенських процесів. Чисельність населення та її динаміка. Урбанізація
 - 1.2. Склад населення (за різними ознаками та тер. диференціація)
 - 1.3. Трудові ресурси та ринок праці. Економічний розвиток країни
2. ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ
 - 2.1. Народжуваність
 - 2.2. Смертність
 - 2.3. Особливості відтворення (депопуляція/перенаселення тощо)
3. ПРОБЛЕМА СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ
 - 3.1. Статеві-вікова структура населення

- 3.2. Тривалість життя
- 3.3. Особливості проблеми
4. МІГРАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ
- 4.1. Динаміка міграційного руху
- 4.2. Напрями та обсяги міграцій
- 4.3. Особливості проблеми
5. SWOT-АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОБЛЕМ ОБРАНОЇ КРАЇНИ. ПЕРСПЕКТИВИ ТА ЗАХОДИ ДЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ

0 балів – робота не виконана, 1-10 балів – виконана частково, відтворена інформація з Інтернет, знання фрагментарні та поверхові; 11-20 балів – завдання виконано повністю, робота містить окремі помилки, знання достатні; 21-30 балів – завдання виконано повністю, висновки обґрунтовані, знання свідчать про високий рівень підготовки.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка
	для дворівневої шкали оцінювання
90 – 100	зараховано
70-89	
50-69	
1-49	незараховано

10. Рекомендована література:

Основна література:

1. Niemets, L., Sehida, K., Kravchenko, K., Telebienieva, I., & Pohrebskyi, T. (2020). Регіональні системи розселення в Україні: особливості розвитку в умовах реформи децентралізації. Часопис соціально-економічної географії, 29, 6-17. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2020-29-01>
2. Sehida K., Niemets L., Pohrebskyi T., Niemets K. et al. (2020) Formation of human potential of the region in the conditions of demographic crisis (on the example of regions of Ukraine). Proceedings of the 36th International Business Information Management Association Conference (IBIMA) (Granada, Spain, 4-5 Nov., 2020). 2020. P. 1740–1750. URL : <https://ibima.org/accepted-paper/formation-of-human-potential-of-the-region-in-the-conditions-of-demographic-crisis-on-the-example-of-regions-of-ukraine/>
3. Sehida, K. Y. (2021). Методичні основи визначення впливу структурних чинників демографічних процесів. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії, (32), 72-80. <https://doi.org/10.26565/2075-1893-2020-32-08>
4. Гудзеляк І. Географія населення: Навчальний посібник / І. Гудзеляк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.
5. Джаман В. О. Демогеографія: Навчальний посібник / В. О. Джаман, В. П. Круль, Г. Я. Чернюх. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці: «Рута», 2002. – 159 с.

6. Немець Л. М. Географія населення: українсько-російсько-англійський словник термінів та понять: навчальний посібник / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. – 144 с.

7. Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К.: ВД «АДЕФ-Україна», 2014. – 288 с.

Допоміжна література:

1. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів) / За ред. чл.-кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.

2. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 254 с.

3. Міграційна криза в ЄС – статистика та аналіз політики [Електронний ресурс] // Cedos – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/articles/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky>.

4. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Немець К. А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда, К. А. Немець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с.

5. Сегіда К. Ю. Методичні основи геодемографічного прогнозування / К. Ю. Сегіда // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Вип.24. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 146 с. – 109 – 117.

6. Яворська В. В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми: Монографія / В. В. Яворська. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.

7. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education / G. S. Becker – Chicago, London: The University of Chicago Press, 1992. – 361 p.

8. Caldwell J.C. Toward A Restatement of Demographic Transition Theory // Population and Development Review, 1976 Vol. 2, n° 3-4 (Sep.–Dec., 1976), p. 321-366.

9. Deding M. Spatial mobility and commuting: the case of two-earner households / M. Deding, T. Filges, J. Omerren // Journal of Regional Science – 2009 – Vol. 49. –No. 1 – P. 261–287.

10. Delivering on the Europe 2020 Strategy. Handbook for Local and Regional Authorities. CoR: 2nd Edition. – 2014. – 84 pp.

11. Demographic change as a future challenge for cities in East Central Europe / A. Steinführer, A. Haase // Swedish Society for Anthropology and Geography http://shrinking.ums-riate.fr/Ressources/Intro/STE_07.pdf

12. Demographic Transition: An Historical Sociological Perspective by the University of Michigan http://www.globalchange.umich.edu/globalchange2/current/lectures/pop_socio/pop_socio.html

13. Fellman J. Human geography. Landscapes of human activities / Fellman J. Getis A., Getis J. – 7 th edition. – New York: McGraw-Hill, 2003. – 576 p.

14. Fisher R. A. The genetical theory of natural selection / R. A. Fisher. – N.-Y.: Dover Publications. 1930. – 291 p.

15. Huffman W.E. Migration, fixed costs, and location-specific amenities: A hazard analysis for a panel of males / W.E. Huffman, T. Feridhanusetyawan // American Journal of Agricultural Economics. – 2007. – Vol. 89. – No. 2. – P. 368-382.

16. Lesthaeghe R. Second Demographic Transition in the US: Exception or Textbook Example [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sdt.psc.isr.umich.edu/pubs/presentations/us_sdt_basic.pdf
17. Niemets L. Demographic potential as the basis for social and economic development / L. Niemets, K. Segida, N. Guseva // Економічний часопис – XXI. – № 3-4 (1). – Київ, 2015. – С. 93-95.
18. Russel King The role of gender in the South European immigration model [Електронний ресурс] / King Russel, Zontini Elisabetta – Режим доступу: <https://www.raco.cat/index.php/papers/article/viewFile/%2025564/25398>.
19. Schultz T. Investments in Human Capital / T. Schultz // The American Economic Review. March 1961. – № 51 (1). – P. 9–27

**Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції,
інше методичне забезпечення**

1. Eurostat [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>.
2. Global Trends: Forced Displacement [Електронний ресурс] // UNHCR. – 2017. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5943e8a34/global-trends-forced-displacement.html>.
3. International Labor Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm/>.
4. The world factbook [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>.
5. UNFPA State of world population in 2019 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA_PUB_2019_EN_State_of_World_Population.pdf.
6. United Nation Population Division [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates.shtml>.
7. База даних міжнародної організації міграцій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://migrationdataportal.org/>
8. Державна служба статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Інформаційний портал Організації об'єднаних націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/>
10. Міжнародна організація міграцій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.iom.int/>
11. Результати Всеукраїнського перепису населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua>
12. Світова статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldometers.info>
13. Our world in date [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ourworldindata.org/>
14. Дистанційний курс «Демографічні проблеми в Україні та світі» на LMP Moodle <https://moodle.karazin.ua/course/view.php?id=14811>